

Patkós Csaba¹ - Baros Zoltán – Tóth Antal

Vidékfejlesztés versus globalitás, avagy vidékfejlesztés a globalitás jegyében

*Tanulmányunkkal is tisztelettel köszöntjük DR. SÜLI-ZAKAR ISTVÁN Professzor
Urat 70. születésnapja alkalmából.
Kedves Tanár Úr! Isten éltesse!*

Bevezetés

Azok a globális kihívások (klímaváltozás, energiaválság, demográfiai krízis stb.), amelyek a következő évtizedekben meghatározzák civilizációnk jövőjét, csak akkor kezelhetők sikerrel, ha integrált módszerekkel közelítünk hozzájuk. A világ nagy részét kitevő vidéki térségek felkészítése ezekre a változásokra, illetve a folyamat megfelelő menedzsmentje kulcsfontosságú.

A vidékfejlesztés globálisan, Európában és hazánkban is egyre fontosabb szerepet kap az integrált megközelítés jelentőségének növekedése miatt. A gazdaság bizonyos jelenségei (megújuló energiák terjedése, helyi termékláncok kialakulása, stb.) miatt a helyi dimenzió megerősödését tapasztalhatjuk, ami ugyancsak a vidékfejlesztés szerepét hangsúlyozza, hiszen az pontosan a helyi adottságokra, kezdeményezésekre és helyi tényezőkre épül.

A vidékfejlesztés tehát világjelenség, mégis megtaláljuk a regionális és helyi sajátosságokat például a célrendszerben vagy az alkalmazott módszerekben. Hazánk számára elsődleges fontosságú az Európai Unió által diktált vidékfejlesztési doktrína követése, hogy így rendelkezésre álljanak azok a források, amelyek jelenlegi pályáján tartják a magyar vidéket.

A különböző világszervezetek (ENSZ, OECD) által Európán kívül menedzselt vidékfejlesztési programok célkitűzései ma még idegenül csenghetnek számunkra, ahogy a Nemzeti Vidékstratégia is megállapítja: „A gyenge szociális hálóval rendelkező országok esetében (pl. Afrika) a vidékfejlesztés céljai között sokkal nagyobb hangsúllyal szerepel az öfenntartás képességének megteremtése, megőrzése, mint például a nyugati országokban,

¹ A cikk elkészültét támogatta a BO/00542/13/10 számú MTA Bolyai János Kutatói Ösztöndíj.

ahol a magasabb életminőség elérése egy más szinten levő célkitűzést jelent.”
(Vidékfejlesztési Minisztérium 2011, 17. p.).

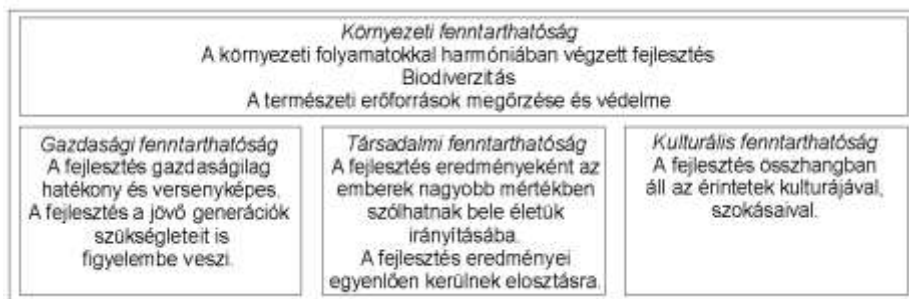
Meggondolandó ugyanakkor, hogy a globalizmus hatására – a versenyképesség fokozásának ürügyén – fokozatosan lebomló európai jóléti modellek után a kontinensen vajon nem ugyanazok a kérdések (egészséges ivóvíz biztosítása, járványok megfékezése, alapvető élelmiszerek előállítása, stb.) lesznek-e terítéken Európában is, mint amelyek most Afrika vagy Latin-Amerika vidéki területein léteznek.

Jelen írás célja, hogy bemutasson két Európán kívüli vidékfejlesztési módszert, illetve programot. A feldolgozás a rendelkezésre álló angol nyelvű szakirodalom alapján készült, melyek között szaccikkek, illetve hivatalos dokumentumok és kézikönyvek is találhatóak.

A vidék és vidékfejlesztés komplexitása

A ritkán lakott vidéki térségek fejlődésének napjainkban kettős célrendszernek kell megfelelnie: megőrzés és megújulás. A vidék erőforrásainak és értékeinek megőrzésének fontosságát kiemeli, hogy egy-egy nemzet fejlődése a történelem során sok esetben ezeken alapult. A globalizáció kihívásainak ugyanakkor ezek csak megújulásukat követően tudnak megfelelni. A kettős célrendszernek való megfelelés kulcsa a vidék fenntartható fejlődésében rejlik.

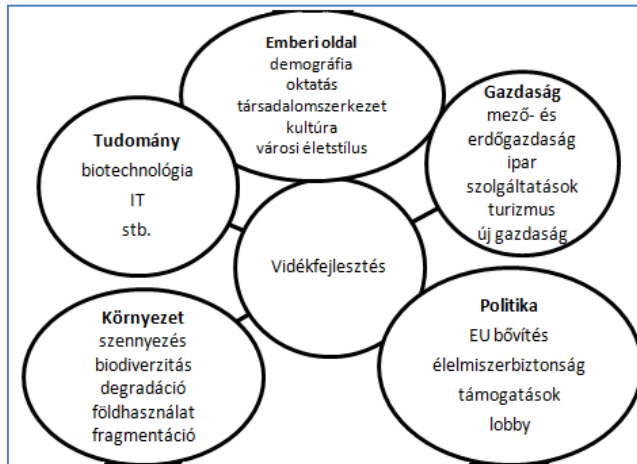
A fenntartható fejlődés koncepcióját három, egyenlő fontosságú (környezeti, gazdasági, társadalmi vagy társadalmi-kulturális) komponensre szokás bontani, ezek a vidék fenntartható fejlődésének kapcsán egy negyedik (önálló kulturális) dimenzióval egészülnek ki. A fenntartható vidékfejlesztési projektek eredményes megvalósításához a bevezetőben említett komponensek (1. ábra) érvényesítése közötti optimális összhang megtalálása szükséges.

1. ábra: A fenntartható fejlődés dimenziói

Forrás: Rouhinen, S. 1991 és Iisakkala, J. 1993 alapján Rannikko, P. 1999

Fentiek tehát jól kiemelik a vidékfejlesztés komplexitását, hiszen annak spektruma a gazdaságtól kezdve a humán erőforrások menedzselésén a környezeti tényezők fenntartva hasznosításáig terjed (2. ábra).

2. ábra: A sokdimenziós vidékfejlesztés (saját szerkesztés)

Ahogy azonban például az Európában is működő LEADER megközelítés is megállapítja, a komplexitás mindenképpen elvárható a vidékfejlesztéstől. Ezen kívül az autochton jelleg számít prioritásnak, azaz a helyi lakosság és közösségek értékteremtő képessége, ami mellett tényleg csak kiegészítő jellegű („addicionális”) a központi vagy regionális redisztributív támogatás (Ruszkai Cs. – Kovács T. 2013).

A LEADER másik varázsa, hogy a látens helyi erőforrások mozgósítása már viszonylag kis összegű támogatások segítségével is megvalósítható. Ezt számtalan sikeres mikro-méretű projekt sikere bizonyítja tőlünk északra és nyugatra. A hazai szakértők egy része ugyanakkor más véleményen van, nevezetesen, hogy a kis összegű támogatásokkal nem érhetünk el átütő sikereket.² A magyar álláspont változatlanságát tükrözi a tervezett 2013-as LEADER rendelet 4. § (2) pontja is: „Nem támogatható az a pályázat, amely esetén az igényelt támogatási összeg nem éri el az 1 000 000 forintot.” (Vidékfejlesztési Minisztérium 2013). Ezzel pont azokat a mikro-projekteket zárják ki a támogathatók köréből, amelyek sokszor egy-egy vidéki térségben segítenék a helyi lakosság fejlődését.

² A 2010-es pécsi nemzetközi RSA konferencián, az egyik magyar előadó illetően kijelentését igyekezett cáfolni Kevin Heanue írországi LEADER szakértő.

Módszerek a vidékfejlesztés szolgálatában

Sustainable Livelihoods Approach (SLA)

Az ENSZ által menedzselte egyik jelentős és a világ számos térségében sikerrel alkalmazott vidékfejlesztési módszer az ún. Sustainable Livelihoods Approach (SLA). Az SLA módszer két fontos alapelemre épít. Az egyik azt mondja ki, hogy a szegénység, mint problémakör komplex rendszerként van jelen az érintettek életében. A megközelítés középpontjában a szegények és az ő biztos és fenntartható megélhetésük biztosítása áll. Ennek folyamán meg kell vizsgálni a szegények különböző természeti erőforrásokhoz – különösen a földhöz – való viszonyát (tulajdon, bérlet stb.). Számba kell venni, hogy milyen technológiák állnak rendelkezésre, melyek azok a képességek és tudás, amit birtokolnak, illetve ezek milyen kapacitással léteznek. Ezen túl a szegények csoportjának más jellemzőit is figyelembe kell venni, azaz például az egészségi állapotot, az oktatási infrastruktúrához való hozzáférést, a társadalmi támogatási lehetőségeket (egészség- és nyugdíjbiztosítás, stb.), illetve a hitelezés állapotát.

A fő probléma, amire a megoldást meg kell találni, a lakosság sérülékenysége. Ez számtalan tényező hatására előállhat, mint például politikai és gazdasági válsághelyzetek, járványok és egyéb betegségek, természeti katasztrófák, illetve a szezonális negatív hatásai (pld. a piaci árak fluktuálása).

Az SLA fontos eleme, hogy maguk az érintettek mondjanak ítéletet pillanatnyi helyzetükről, meg kell tehát kérni a szegényeket, hogy definiálják helyzetüket. Ez azért elengedhetetlen, mert csak olyan problémák megoldására mozgósíthatók és motiválhatók igazán az emberek, amelynek maguk is tudatában vannak.

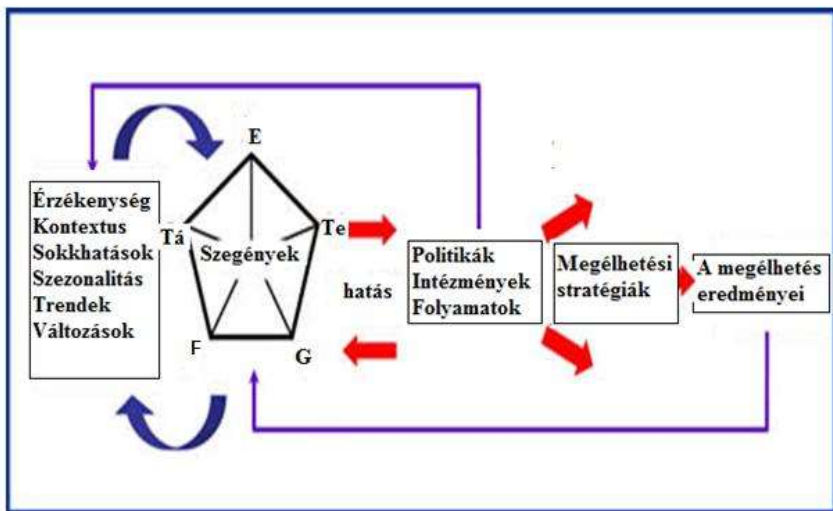
A másik alapelem azt tartalmazza, hogy különböző elvekre épülő, de az adott régióra-településre vonatkozóan sajátos beavatkozásokat kell tenni. Az SLA megoldási kerete tehát szituációfüggő, azaz nincsenek egyetemleges megoldások (*Thomson, A. M., 2000*).

Az SLA módszerben alkalmazott alapelvek a következőkben összegezhetők (*3. ábra*) (*Morse, S. 2009*):

- Emberközpontúság: A szegények megélhetésében beálló változásokat kell elemezni, illetve szükséges, hogy az érintett emberek maguk is aktívan részt vegyenek a folyamatokban.
- Holisztikusság: Az emberek különböző megélhetési és túlélési stratégiákat követnek, számos érintett szereplő létezik a szituációban

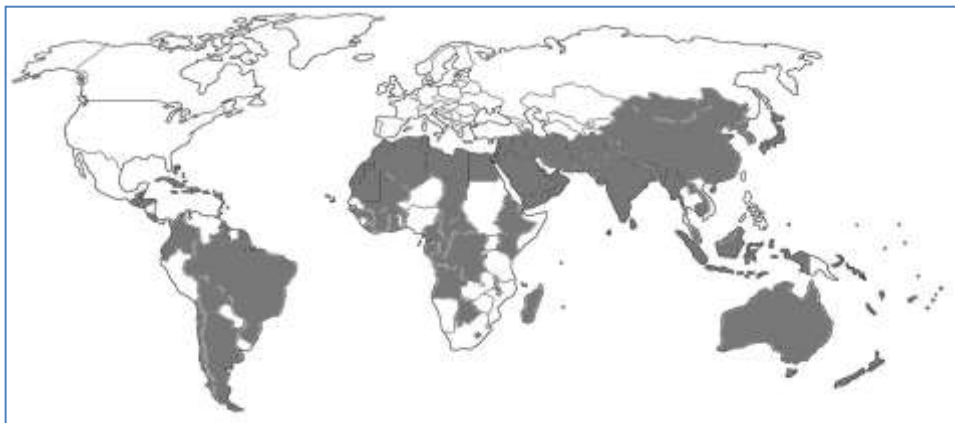
(magán, minisztériumok, közösségi szervezetek, nemzetközi szervezetek), amelyekkel kalkulálni kell.

- Dinamizmus: A megélhetés rendszere változó természetű, számos tényező (lokális-globális) hat rá, illetve ezek egymást is jelentősen befolyásolják.
- Az erősségekre való építés: Az emberek által vélt erősségekre és lehetőségekre kell koncentrálni, nem pedig a gyengeségekre és problémákra, ezen keresztül a meglévő megélhetési stratégiák feltárása, megerősítése és támogatása jelenti a legfontosabb lépéseket.
- A mikro-makro kapcsolatok segítése: Meg kell vizsgálni a különböző politikák és intézmények megélhetésre gyakorolt hatását, fontos elem, hogy meg kell próbálni a politikákat alkalmazni a szegények valós igényeihez.
- Széles partnerség: A köz- és a magánszektor széles partnerségére szükséges építeni az adott térségben megtervezendő és megvalósítandó programokat.
- A fenntarthatóság, mint cél: A szegénység csökkentése legyen hosszantartó, azaz a külső források elköltése után a folyamatok ne álljanak meg.

3. ábra: A szegénység megoldásának módja az SLA módszer szerint (E: emberi, Te: természeti körülmények, G: gazdaság, F: fizikai, Tá: társadalmi körülmények) (saját szerkesztés Morse, S. 2009 alapján)

A térképen (4. ábra) látható, hogy a metódus a déli félteke országaiiban a legelterjedtebb. Ugyanakkor például Dél-Korea és Japán is sikerrel használta a vidékfejlesztésben.

4. ábra: Országok, ahol az SLA módszert sikeresen alkalmazták (saját szerkesztés)

Saemaul Undong

Dél-Korea elmúlt 60 évben bekövetkező rendkívüli fejlődését látva a szokványos magyarázat a külföldi működő tőkét, nagyvállalatokat, nyitott gazdaságot és urbanizációt hozza fel érvként. Kevésbé köztudomású, hogy az ország vidéki térségeinek felemelését egy hazai kezdeményezésű szegénység- és éhezéssel szembenes mozgalom volt hivatva megoldani a mezőgazdaság és más szektorok együttes, helyi kezdeményezésekre épülő fejlesztésével.

Dél-Korea egykori elnöke, Park Chung-hee hirdette meg a programot az 1970-es években. Integrálni igyekeztek a felülről és az alulról építkezést, illetve a tradicionális koreai értékeket, úgymint kemény munka, önszorgítás, együttműködés, önbizalom és szorgalom. Fontos alapeleme volt a programnak a vidéki társadalom minél nagyobb csoportjainak részvétele, illetve a szabályozásra és a partneri körökre vonatkozó állandóság. A programban fontos szerepe volt egy helyi vezető csoport kiválasztásának és képzésének, akik aztán helyi menedzserként továbbvitték a fejlesztési ötleteket és javaslatokat (http://www.isvil.net/eng/pages/introduce/saemaul_01-2.php).

A program megvalósítása (5. ábra) során *első* lépésben meg kell teremteni a megvalósításhoz szükséges alapelemeket (*National Council of Saemaul Undong Movement in Korea 2003*). Ehhez meg kell nyerni az embereket, elő kell teremteni a kezdőtőkét, be kell vezetni, illetve fixálni az alapelveket. A

következő fázisban létre kell hozni a fókuszcsoportokat, vezetőket, munkacsoportokat kell szervezni, illetve az alapelvek szerint kell kialakítani a működés rendjét az egyes alcsoportokban is. Ugyanebben a kezdő lépésben kerül sor a kezdőtőke előteremtésére a mintaprojektek finanszírozásához, ehhez kiegyensúlyozottan rendelik a közösség munkáját.

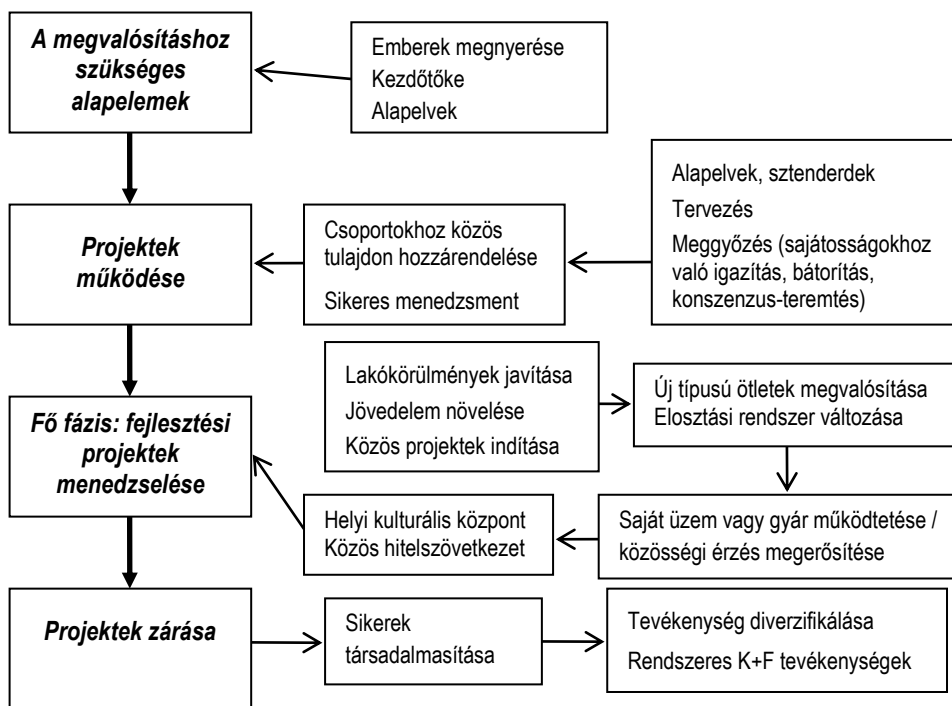
Második lépésben a projekt működésére kerül sor, amikor meghatározzák az alapelveket és sztenderdeket. Ezekre építve lehet elkezdni a projekt megtervezését. A tervezést követően meg kell győzni a vidéki lakosságot, hogy érdemes részt venni a programban. A meglévő elméleti modellt a vidéki térség sajátosságaihoz kell igazítani, illetve bátorítani kell a lakosságot, el kell velük hitetni, hogy ők is képesek „megcsinálni”. A sikeres elinduláshoz konszenzust kell teremteni a csoportok tagjai között, ehhez fókuszcsoportos üléseket és általános lakossági fórumokat kell tartani.

A módszer titka, hogy hagyni kell az érdeklődőket, hogy ki-ki megtalálja szerepét a csoportokon belül. A csoportok akkor maradhatnak fenntarthatóak, ha sikerül hozzájuk közös tulajdont rendelni és ezt sikeresen menedzselni. Ha sikerült elindítani néhány potenciális csoportot, akkor kormányzati segítséggel létrehoznak egy helyi Saemaul Üzleti Központot (CBC). A központ szerepe abban foglalható össze, hogy segít a csoportok tevékenységének kibontakoztatásában, illetve motiválja a résztvevőket. Az ily módon létrejövő hálózatok a későbbiekben egymással és a kormányzattal is kommunikálnak a közös siker érdekében. Egy csoporton belül egy háztartás egy személlyel képviselheti magát, a csoportok vezetőit pedig a tagok választják a bizalmi elv alapján.

A *harmadik* lépés a projekt fő fázisa, amelyben különböző típusú fejlesztési projektek menedzselését kell megvalósítani. Az egyik fő célterület a lakókörülmények javítása például a házak felújításán, a falusi infrastruktúra építésén keresztül, de ide tartoznak még a jövedelmek növelésére szolgáló lépések is. Ezek fontos eleme az akadályok elhárítása, a közös projektek elindítása, illetve piacépes helyi termékek kialakítása. Egy következő fázisban új típusú ötletek meghonosítása következhet (innovativitás). A jövedelmek gyarapításának újabb fontos eleme az elosztási rendszerben rejlő torzulások megváltoztatása is. Egyes sikeres közösségek innen eljuthatnak a saját üzem vagy gyár működtetéséig is, amelynek feltétele, hogy megerősítsék a közösségi érzést maguk között. A közösség megerősítésének gazdaságon túlmutató eleme a

helyi kulturális központ és egyéb hasonló létesítmények felépítése. Utolsó szakaszban pedig egy helyi hitelszövetkezet alakítására is sor kerülhet.

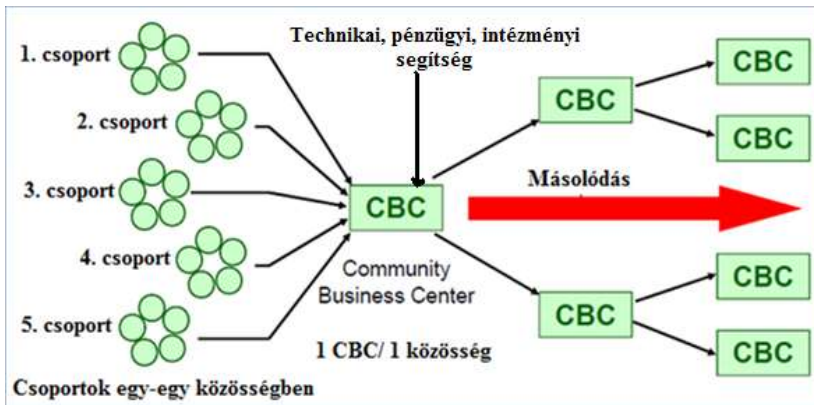
A *negyedik* lépésben a projekt zárására kerül sor, ahol a sikereket társadalmasítják, illetve megünneplik saját magukat. Ha a programot megfelelően megalapozták, akkor a sikeres projektek hosszú távon is sikeresen működtethetők. Sor kerülhet a tevékenység diverzifikálására, illetve a rendszeres K+F tevékenységek elindítására is. A gazdasági szférán túlmutatóan ebben a fázisban javasolt egy faluház felépítése és helyi újság kiadása is. A Saemaul koronája a kapcsolatépítés a kormányzat különböző szféráival, illetve más régiókkal, esetlegesen más országok hasonló szervezeteivel.

5. ábra: A Saemaul program megvalósításának lépései (saját szerkesztés)

A rendszer kiépítésével a szegény háztartások jövedelme növelhető. Szerinte a vidéken létrejönnek közösségalapú mezőgazdasági és nem mezőgazdasági tevékenységekkel foglalkozó vállalkozások. Az egyébként kiszolgáltatott és lassú pusztulásra ítélt falvak átalakulnak önmagukra és erőforrásaikra támaszkodó társadalmi-gazdasági intézményekké. A CBC-k kialakításával az

állam direkt segítséget nyújt a perspektivikus szerveződéseknek. Fontos hangsúlyozni ugyanakkor, hogy első lépés a helyi önszerveződések létrejötte, a központi segítség csak ez után érkezik. Kiemelendő még, hogy a vidéki lakosság meggyőzésében kulcsszerepet játszanak a „hiszem, ha látom” hatást kihasználó példaértékű projektek (6. ábra).

6. ábra: A Saemaul szervezési sémája (a <http://www.saemaul.or.kr> alapján)

A gazdasági fejlődésen túl a Saemaul program alkalmas az emberi oldal megváltoztatására, a hagyományos értékek újrafelfedezésére (egy mindenkiért, mindenki egyért, fegyelem, munka) is. Mivel a helyi környezet és társadalom (pld. egészségügy vagy társadalmi betegségek megelőzése) erőforrásainak tudatos menedzsmintjére épül, ezért a komplex és fenntartható fejlődés eszméjét valósítja meg.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy a mozgalom sikeres elindításához mintegy három esztendő elegendő, ami a kezdeti lépésektől egészen a megszerveződő csoportok kapcsolatépítését és bemutatkozását szolgáló Nemzeti Workshop megvalósításáig tart (1. táblázat).

Az 1970-80-as években a Saemaul nagy sikereket ért el a koreai vidéki térségek alapvető infrastruktúrával való ellátásában. A gazdasági-társadalmi változások miatt az 1990-es évektől fokozatosan a civil és önkéntes szféra megerősítésének irányába tolódott el a fókusz. Az 1980-as években a módszert nagyobb városokban és gyárakban is alkalmazták, a legkülönbözőbb tematikák (környezetvédelem, önkéntesség, a két Korea közeledésének elősegítése, stb.) közösségfejlesztésen keresztüli megvalósítása érdekében.

Mivel a vidéki területek problémái a világ számos térségében hasonlítottak a korabeli koreai helyzethez (korrupt közigazgatás, tehetetlen szegények, gyenge civil szektor), ezért az ENSZ közvetítésével a Saemaul Undong módszertanát, nevezetesen a szegények cselekvő partnerré tételét a saját fejlesztésükben, a globális fejlesztési célok (Millennium Development Goal – MDG, Community Empowerment Program – CEP) megvalósításában is bevezették (Reed, E. P. 2010). 2003 decemberében Vietnamban, Kelet-Timoron és a Fülöp-szigeteken is Saemaul elvek szerint hoztak létre modell-falvakat. Ezen túl Oroszországgal és Japánnal is példaértékű együttműködések hoztak létre a koreai szervezetek. 2008-ban az „Economic Commission for Africa” (ECA) határozatot hozott a Saemaul program modellként való alkalmazásáról a saját „Sustainable Modernization of Agriculture and Rural Transformation” (SMART) programjában (<http://new.uneca.org/TabId/3018/Default.aspx?ArticleId=1906>). A Saemaul tehát sikeres lehet Koreán kívüli térségekben is, ha azt megfelelő lépéseken keresztül menedzselik.

Az ajánlott módszertan szerint (1. táblázat) a program megvalósításához a kezdeti konzultációktól az országos workshop megrendezéséig elegendő kevesebb, mint három év (azaz beleférhet egy választási ciklus időtartamába...).

1. táblázat: A Saemaul program egy lehetséges menete

Szakasz hossza	Tevékenység	Célok
1 hónap	Egész napos falusi konzultációk	A fizikai, pénzügyi és társadalmi nehézségek azonosítása
1 hónap	CBC kialakítása	Társadalmi-gazdasági intézményépítés a faluban
1 hónap	A résztvevők képzése	Kapacitásépítés
1 hónap	Workshop	A jövedelemtermelő tevékenységek végrehajthatóságának megerősítése
1 hónap	Hitel feldolgozás	A hitel folyósítása
5 hónap	Szociális reform végigvitele	Közösségi együttműködés, szorgalom és önszorgatás
12 hónap	Jövedelemtermelő tevékenységek	Javuló háztartási bevételek
12 hónap	Felülvizsgálat és monitoring	Megerősíteni a szervezet szabályos működését
1 hónap	Nemzeti Workshop	A közösség fejlődésének értékelése, nemzeti program kiterjesztése

Forrás: www.saemaul.or.kr

Konklúziók

Megállapíthatjuk, hogy a vidékfejlesztés fontos eszköz lehet az emberiség előtt álló globális, illetve a helyi közösségeket sújtó lokális problémák megoldásában is. A vidéki területek és az ott élő népesség számának nagysága miatt a rurális területek fejlődése világszerte kulcsfontosságú. Az európai gondolkodás számára ma még idegenül csengő célok (pld. szegénység elleni küzdelem) és eszközök (SLA, Saemaul Undong) amelyek más kontinenseken a vidékfejlesztés fő vonalát jelentik, bizonyos helyzetekben (leghátrányosabb helyzetű térségek, roma programok, stb.) talán sikerre vezető megoldást jelenthetnek Európában is.

Az általunk taglalt megoldások globálisnak tekinthetők abban a tekintetben, hogy számtalan fejlődő (és néhány fejlett) országban is bizonyítottak. Mindkét eszköz a közösségfejlesztésre és így a helyi erőforrások mobilizálására épül. A problémák megoldását az SLA és a Saemaul Undong is komplex megközelítéssel igyekszik megtalálni, a speciális helyzetekhez való alkalmazkodással, tehát univerzális receptek alkalmazása nélkül.

Európában és Magyarországon a LEADER típusú programok jelentenek elvileg ezekhez hasonló megközelítéseket, de sajnos a hazai tapasztalatok szerint pont ezek az alapelvek (helyi kezdeményezés és erőforrások, közösségfejlesztés stb.) sérülnek a megvalósítás során. Véleményünk szerint pontosan az SLA és a Saemaul által prioritásnak tekintett első lépések (konzultációk, intézmény- és kapacitásépítés) hiányoznak sok esetben a hazai vidékfejlesztés repertoárjából.

Felhasznált irodalom

- EUROPEAN UNION DIRECTORATE-GENERAL FOR AGRICULTURE AND RURAL DEVELOPMENT 2010: Rural Development in the European Union. – Report, 257 p.
- IISAKKALA, J. 1993: Seutuistuminen – kestävää kehitystäkö? – In: Iisakkala, J. (ed.): Näkökulmia seutuistumiseen. – University of Tampere, Department of Regional Studies, Tampere, pp. 97-109.
- MORSE, S. 2009: Sustainable Livelihood Approach: A critical analysis of theory and practice. – The University of Reading, Geogr. Paper No. 189, 68 p.
- NATIONAL COUNCIL OF SAEMAUL UNDONG MOVEMENT IN KOREA 2003: Saemaul Undong Handbook. 143 p.

RANNIKKO, P. 1999: Combining Social and Ecological Sustainability in the Nordic Forest Periphery. – *Sociologia Ruralis*, Volume 39, Number 3, pp. 394-410.

REED, E. P. 2010: Is Saemaul Undong a Model for Developing Countries Today? – Paper prepared for International Symposium in Commemoration of the 40th Anniversary of Saemaul Undong. Hosted by the Korea Saemaul Undong Center, September 30, 2010, 13 p.

ROUHINEN, S. 1991: Kestävän kehityksen kansalaisyhteiskunta aluetutkimuksen haasteena – In: Häkli, J. – Kuitunen, J. (eds.): *Avauksia restruktuuraatioon.* – University of Tampere, Department of Regional Studies, Tampere, pp. 163-176.

RUSZKAI Cs. – KOVÁCS T. 2013: The Community Initiative LEADER I and the implementation and results of the Hungarian Pilot LEADER programme in rural development. – *Bulletin of Geography. Socio-economic Series No. 19* (2013), pp 87–97.

THOMSON, A. M. 2000: Sustainable Livelihoods Approaches at the Policy Level. – Paper prepared for FAO e-conference and Forum on Operationalising Participatory Ways of Applying a Sustainable Livelihoods Approach, 23 p.

VIDÉKFEJLESZTÉSI MINISZTERIUM 2011: *Nemzeti Vidékstratégia (2012-2020)*. 127 p.

VIDÉKFEJLESZTÉSI MINISZTERIUM 2013: A vidékfejlesztési miniszter (VM) rendelete az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból a Helyi Vidékfejlesztési Stratégiák LEADER fejezetének végrehajtásához 2013-ban nyújtandó támogatások részletes feltételeiről. Munkaanyag, 44 p.

http://www.isvil.net/eng/pages/introduce/saemaul_01-2.php – letöltve: 2015. február 10.

<http://www.saemaul.or.kr> – letöltve: 2015. február 10.

<http://new.uneca.org/TabId/3018/Default.aspx?ArticleId=1906> – letöltve: 2015. február 10.